

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות

ע"ש הלנה פאול שולמן

מספר 327

פרשת תצוה, תש"ס

פרח השכרון בזיקה למצנפת של הכהן הגדול

התיאור המפורט ביותר של צמח בספרותנו העתיקה נמצא בספר ושל יוסף בן מתתיהו – קדמוניות היהודים. מסתבר כי כפי שדייק יוספוס בתיאוריו הארכיטקטוניים של מצדה וכדומה, כגם דייק בתיאור הבוטני של פרח השכרון, בניסיונו לתאר את הנזר שעל ראש הכהן הגדול. המצנפת נמנית בין שמונת הבגדים של הכהן הגדול: "ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל וכתנת השבץ מצנפת ואבנט" (שמ' כח ד), אך התיאור לגביה חסכני ביותר, ולמעשה אין לנו תיאור של דרך עשייתה. בהמשך הפרק נזכרת המצנפת שוב אגב תיאור עשיית הציץ: "ועשית ציץ זהב טהור ... ושמת אתו על פתיל תכלת והיה על המצנפת, אל מול פני המצנפת יהיה" (שם לו-לז). מהי המצנפת?

מקובל לגזור את השם 'מצנפת' מהשורש צנ"פ, והכוונה לרצועת בד שכורכים סביב הראש כעין התרבוש. הנחה זו מעוררת מספר קשיים, גם לגבי מיקומו של הציץ, והפרשנות מנסה להתמודד עימם.

קדם לכולם יוסף בן מתתיהו המתאר את כיסוי הראש של הכהן הגדול הן בספרו מלחמות היהודים והן בקדמוניות היהודים. במלחמות היהודים תיאורו מקוצר ביותר: "ואת ראשו כיסה הכהן הגדול במצנפת שש ומסביב לה פתיל תכלת, ועל הפתיל מסביב זהב, הנושא פיתוחי חותם הכתב הקדוש, אלה היו ארבע אותיות (שם הוי"ה)". בקדמוניות היהודים נותן יוספוס תיאור נרחב בהרבה. הוא מוסיף על המצנפת גם נזר זהב, דמוי הגביע של פרח השכרון. נזר זה נוסף לציץ הזהב הנזכר בכתוב, ואלה דבריו:²

הכובע היה עשוי בשבילו מלכתחילה דומה לזה של הכהנים כולם, ועליו היה תפור אחר מרוקם תכלת, ועטר אותו נזר זהב עשוי שלושה נדבכים. עליו פרח גביע זהב המזכיר את הצמח הנקרא אצלנו שכרונא. אבל אלה היוונים הבקיאים באיסוף שורשים מכנים אותו שכרון זהב.³ ... אתאר את תכונתו למי שראה את הצמח אך לא הכיר את שמו ואת טבעו או למי שמכיר את שמו אך אינו

¹ ספר הפרק ה', ז בתרגום י"נ שמחוני, ת"א תשי"ט.

² ספר שלישי פרק שביעי סעיפים 172-179. דבריו מעובדים תוך השמטות קלות עפ"י מהדורת א. שור, ירושלים ת"ש ומהדורת The Loeb Classical Library בתרגום H.J. Thackeray, לונדון 1961. על הצמח עצמו ראה בספרי: עולם הצומח המקראי, ת"א 1957, עמ' 198.

³ כוונתו לצמח ששמו המדעי: Hyoscyamus aureus - שכרון זהב. במהדורת Loeb הנ"ל הוא מזהה צמח זה עם H. Nigrum - באנגלית: Henbane. אכן יש בארץ מינים אחדים של שכרון, אך השכרון השחור גדל רק באירופה.

השכרון הזהב הוא מצמחי הקירות הנפוצים בארץ. הוא בעל פרחים צהובים, לועו בגוון הארגמן, הוא פורח בקיץ, אך גביעיו מצויים כל השנה וניתן לראותם גם בין אבני הכותל המערבי. ראה מאמרי: "צמחי הכותל המערבי", טבע וארץ בתנ"ך, ירושלים 1992, עמ' 138 - 140 וציורו שם בעמ' 141.

יודע לזהותו. הצמח הזה מגיע תכופות עד לגובה של למעלה משלוש זרתות, ושורשו דומה לשורש הלפת. עליו דומים לעלי הגרגיר (Eruca). גביע הפרח מהודק לגבעול ומוקף מלל קרומי, הנושר עם הפיכתו לפרי. גודל הגביע כפרק של הזרת והוא דומה בצורתו לכד. בחלקו התחתון הוא דומה לרימון חצוי. בקצהו הוא הולך וצר ומתרחב שוב כלפי שפתו העליונה. לגביע מחובר מכסה חצי כדורי, כמין חרוט, ומעליו שיניים כעין שיני גביע הרימון. אונות הגביע קוצניות ומסתיימות בדרכן חד. מתחת למכסה השחלה שומר הצמח על הפרי הממלא את הגביע כולו, והדומה לזרע של צמח הברזילון (Sideritis). את הכותרות אפשר לדמות לעלי הפרג הרחבים. לפי צורת הגביע של פרח זה קושט הנזר שהגיע מהעורף עד שתי הרקות. לידו היה הציץ שעליו היה חרוט שם ה' באותיות קדושות. כזה היה העדי של הכהן הגדול.

הקושי בתיאורו של יוספוס הוא, שמופיע בו נזר זהב שאינו נזכר כלל בתורה, אבל נזכר בספר בן-סירא: "עטרת פז ומצנפת וציץ" (מה יב במהדורת כהנא). קיימת האפשרות שיוספוס סמך על בן-סירא, אבל לאור הפרטים המרובים בתיאור השכרון שאליו היה הנזר דומה, נראה שיוסף בן מתתיהו, שהיה כהן וביקר במקדש אכן ראה את המצנפת ואת הנזר מקרוב. אם אכן כך הדבר, הרי הנזר שעל המצנפת היה עשוי כגביע הפוך של שכרון (מחודד כלפי מעלה). שתיים מאונותיו המחודדות היו על מצח הכהן הגדול, ובין שתי האונות נקשר הציץ.

פרופ' יהודה פליקס

המחלקות ללימודי ארץ ישראל ולבוטאניקה